

Bijdrage tot de geschiedenis van het Protestantisme in het Oudenaardse gedurende de moderne periode

DOOR

C. DE RAMMELAERE

Ontstaan omstreeks het midden van de XVIe eeuw¹, zijn er in het oude landdekenaat Ronse in de latere XVIIe en XVIIIe eeuw nog enkele vrij belangrijke groepen van hervormden, zij het dan ook min of meer openlijk, blijven voortbestaan. De dekenij Ronse bestond vroeger uit niet minder dan 38 parochies of het gebied gelegen tussen de Zwalm, de Schelde en Henegouwen. De hervormde gemeenschappen van Etikhove, Mater, Nukerke, Oudenaarde, Sint-Maria-Horebeke en Wijlegem² gaf men vroeger de gemeenschappelijke naam van de « Vlaamse Olijfberg ». Ook in verschillende andere dorpen in de omgeving woonden nog talrijke protestanten. Heden vormt de protestantse gemeente van Sint-Maria-Horebeke één van de weinige kernen van hervormden in België die rechtstreeks opklimmen tot vóór de herovering der Zuidelijke Nederlanden door Farnese.

Tot hertoe hebben slechts weinig historici hun aandacht geschonken aan de geschiedenis en de verspreiding van het protestantisme in dit oude landdekenaat. In zijn werk « Notes et documents sur l'histoire religieuse des Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle. Une enquête sur l'état religieux de la partie flamande des Pays-Bas en 1723 », geeft E. Hubert, in een uitvoerig nota, een overzicht van de geschiedenis van het protestantisme in de gemeente Sint-Maria-Horebeke³. Doch bijna steeds blijven de gepubliceerde documenten beperkt tot de politieke geschiedenis van Sint-Maria-Horebeke alleen, zelden belangen ze de omliggende dorpen aan. In een recente studie heeft R. Boumans, bij de ontleding van een paar documenten uit het begin van de XVIIIe eeuw, zeer terecht op deze leemte gewezen⁴.

(1) In 1564 had de hervormde gemeente van Sint-Maria-Horebeke reeds een predikant, nl. Carolus Niellus; zie « Histoire du Synode des églises protestantes évangéliques », Brussel, 1890, blz. 215.

(2) Tegenwoordig maakt de oude parochie Wijlegem deel uit van de gemeente Sint-Blasius-Boekel. Al deze vermelde gemeenten behoren nu tot het arrondissement Oudenaarde.

(3) E. HUBERT, *Notes et documents sur l'histoire religieuse des Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle. Une enquête sur l'état religieux de la partie flamande des Pays-Bas en 1723*. Mémoires publiés par la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques de l'Académie royale de Belgique, in 4°, Tweede Reeks, deel IX, 1923, blz. 28 e.v.

(4) R. BOUMANS, *Aantekeningen over de verspreiding van het Protestantisme in*

Onze bijdrage heeft nu zeker niet de pretentie volledig te zijn, wel hoopt ze een verdere aanvulling te zijn van de vorige studies. Bepaalde problemen in verband met het aantal, de verspreiding en de eventuele concentratie van protestanten in deze verschillende dorpen, hebben speciaal onze aandacht gaande gemaakt. Ook het verband dat er bestond tussen de leden van de « Vlaamse Olijfberg » en hun geloofsgenoten uit Zeeuws Vlaanderen, inzonderheid uit Sas-van-Gent, wordt verder nader omschreven. Immers Ronse alleen, en dan vooral wat betreft de uitwijking in de tachtiger jaren der XVIe eeuw, kan gemakkelijk het voorwerp uitmaken van een afzonderlijke studie.

Ons bronnenmateriaal bestaat hoofdzakelijk uit verslagen van dekanale bezoeken en heeft vooral betrekking op de late XVIe en heel de XVIIe eeuw⁵. Bijna jaarlijks, bij het bezoek van de deken, werd er door de plaatselijke pastoor een verslag opgemaakt (acta visitationis decanalis) betreffende de geestelijke en materiële toestand van zijn parochie. Twee rubrieken daarin zijn voor onze studie van zeer groot belang, namelijk de opgave van het aantal kommunikanten of paasplichtigen, waarbij tevens het aantal afwezigen wordt opgegeven, en ten tweede het antwoord op de vraag of er protestanten (heretici) in de parochie zijn. Deze laatste rubriek verstrekt soms vrij belangrijke gegevens; hierin vonden we o.a. naamlijsten van protestanten, vermelding van uitwijking van bepaalde personen en andere bijzonderheden aangaande het leven van de plaatselijke hervormden. Tenslotte willen we er hier nog op wijzen dat onze documenten bijna uitsluitend van Rooms-katholieke oorsprong zijn, een aspekt dat zeker dient onderlijnd te worden.

1. Algemeen overzicht omstreeks 1570.

Met de beeldenstorm kwam de kracht van het sterk opdringend protestantisme duidelijk tot uiting. Door de omstandigheden overrompeld, voelde de landvoogdes Margareta van Parma zich verplicht de vroeger getroffen maatregelen in verband met de inquisitie voorlopig te schorsen. Dit gebeurde op 25 augustus 1566. Eerst einde mei 1568, door een ordonnantie van Alva, herbegon de meedogenloze repressie tegen al wat niet-Rooms was⁶. Vooraf hadden reeds velen, die zich door de opstand gecompromitteerd voelden, het land verlaten.

In het Oudenaardse, op de rechteroever van de Schelde, heeft men tussen de beeldenstorm en einde 1568 van betrekkelijk veel mensen (des fugitifs bannis a cause des troubles passez) have en goed verbeurd verklaard. Volgens een rekening van Henry de Hoves, « commis

het Oudenaardse bij het begin van de XVIIIe eeuw. Annalen van de Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme. Vierde Reeks, Tweede aflevering. Brussel, 1953, blz. 78-86.

(5) De dekanale verslagen van de dekenij Ronse worden, voor zover ze nog bestaan, bewaard op het Rijksarchief te Gent (R.A.G.), fonds Bisdom, voorlopig geordend onder de nummers M. 14 (1569-1618) M. 15 (1619-1701).

(6) E. HUBERT, *Etude sur la condition des Protestants en Belgique depuis Charles-quinzième jusqu'à Joseph II*, Brussel, 1882, blz. 39.

et depute a la recepte des biens confisquer au quartier de Grandmont », ontvluchtten gedurende deze periode niet minder dan 44 gezinshoofden, wiens bezit geconfiskeerd was, hun streek ⁷. De verdeling ervan over de verschillende dorpen was de volgende :

Edelare	5	uitgewekenen	Nukerke	2
Etikhove	13		Opbrakel	1
Leupegem	7		Schorisse	1
Mater	2		St.-Korn.-Horebeke	1
Melden	8		St.-Maria-Horebeke	1
Nederename	1		Zegelsem	1
			Zulzeke	1

Slechts vier van deze vluchtelingen waren vergezeld van hun echtgenote; meestal hadden ze hun vrouw en kinderen in een armzalige toestand achtergelaten. Misschien zagen deze mensen hun vlucht slechts als een tijdelijke scheiding van hun naastbestaanden. Of ze later ooit teruggekeerd zijn, dan wel of hun familie zich in den vreemde bij hen heeft gevoegd, hebben we niet kunnen achterhalen. Wel hebben we kunnen constateren dat er, wat het platteland betreft, noch in de rekeningen des confiskaties, noch bij de in 1569 door de geestelijkheid aangewezen protestanten gelijke namen voorkwamen.

Dank zij een vrij volledig dekanaal verslag ⁸, opgesteld in het najaar van 1569, is het ons mogelijk een bepaald overzicht te krijgen van de verspreiding van het protestantisme omtrent die tijd in de verschillende parochies van de dekenij Ronse. In niet minder dan 11 parochies, namelijk in Berchem, Etikhove, Kerkem, Leupegem, Maarke, Mater, Melden, Nukerke, Schorisse, Sint-Maria-Horebeke en Zulzeke brandmerkt de pastoor bepaalde parochianen als « heretici » of protestanten. Meestal worden ze bij name genoemd, soms geeft men alleen een globaal cijfer zoals te Schorisse, waar de pastoor vermeldt dat er twintig hervormde families op zijn parochie wonen (sunt heretici viginti familiae). Terecht dienen we ons hier af te vragen of de plaatselijke geestelijkheid toen wel alle protestanten heeft opgesomd? Wie werd er in feite vermeld? Bijna zeker werden alléén de meest bekende protestanten aangewezen. Verder laten bepaalde nota's, als deze van de pastoor van Etikhove, veronderstellen dat niet alle toenmalige hervormden genoemd werden. Immers, na een opsomming van enkele namen van protestanten besluit voornoemde pastoor met de uitlating dat er sinds enkele dagen nog verschillende voortvluchtig zijn (et plurés alii sunt profugi a paucis diebus). Bijgevolg mogen we besluiten dat in deze verschillende dorpen het aantal protestanten in 1569 zeker hoger lag dan het door ons verzamelde aantal. In bijlage geven we, per parochie, de namen van de vermelde protestanten. Deze

(7) Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer, nr. 18,899.

(8) De verslagen van 33 parochies bleven bewaard; alleen de gegevens betreffende Nederzwalm, Paulatem, Sint-Maria-Latem en Wijlegem ontbreken. Al deze dorpen behoren tegenwoordig tot het arrondissement Oudenaarde.

naamlijsten hebben zeker hun belang daar ze tot op heden, naar ons weten, de vroegste vermelding zijn van bepaalde protestantse families, die er tegenwoordig in de streek nog wonen.

Verder lijkt het ons interessant de aandacht te vestigen op het probleem van de localisering van de eerste hervormden. In welke soort dorpen had de hervorming een zekere invloed? Welke was de sociale stand van deze plattelandse mensen? Vanaf zijn eerste verspreiding en ook later schijnt het protestantisme steeds een bepaalde aanhang te hebben gekend in bijna alle dorpen gelegen tussen Oudenaarde en Ronse. Circa 1570 alsook later overheerste in bijna gans Zuid-Oost-Vlaanderen de kleine landbouwonderneming. In de dorpen Mater, Schorisse, Sint-Kornelius-Horebeke en Sint-Maria-Horebeke lag het percentage van de bedrijven van minder dan 5 ha overal boven de 80 % van het totaal; ongeveer 45% der bedrijven bedroeg minder dan 1 ha. Verder is het opvallend hoe het merendeel van al deze dorpelingen — meer dan 90 percent — een huis of huisje bewoonden dat hun toebehoorde; ook het grootste deel van de grond was eigendom van de plaatselijke bevolking⁹. Voor een vrij groot gedeelte van de landelijke bevolking was de landbouw hier slechts een bijverdienste; de uitbatingen waren veelal zelfs te klein om in eigen behoefte te kunnen voorzien. De tapijt- en linnenweverij heeft in het Oudenaardse gedurende de XVIe eeuw en later steeds een groot aantal gezinnen in beslag genomen. Zuivere landbouwdorpen bestonden hier in feite niet.

In het Land van Herve heeft het protestantisme eveneens in verschillende plaatsen een vrij vlug en tevens blijvend succes gekend. En toch is kenschetsend hoe ook hier het protestantisme alleen in dorpen als Dalhem, Olne, Blegny, Eupen, Limburg en Hodimont, waar de plattelandsnijverheid steeds vrij intensief is geweest, ingang vond. In zuivere landbouwdorpen heeft de hervorming weinig of geen invloed gehad¹⁰.

Uit dit alles menen wij te kunnen afleiden dat, wat het platteland betreft, de hervorming een vrij grote en veelal ook blijvende invloed moet gehad hebben op het bevolkingsdeel dat afhankelijk was van de nijverheid. Elders zijn er in ieder geval weinig sporen achtergebleven.

II. Een periode van deemstering: de late XVIe en de eerste helft der XVIIe eeuw.

Wat gebeurde er met die verschillende protestantse groepen in het Oudenaardse na de herovering der Zuidelijke Nederlanden door Farnese?

(9) Deze gegevens hebben we gehaald uit onze onuitgegeven licentiaatsverhandeling « *Bijdrage tot de geschiedenis der sociaal-economische toestanden in het Land van Schorisse (1569-1796)* ».

(10) J. RUWET, *L'Agriculture et les Classes rurales au Pays de Herve sous l'Ancien Régime*, Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, Luik, 1943, blz. 278-279.

Alhoewel we vanaf 1593 bijna jaarlijks over dekanale verslagen beschikken, is ons bronnenmateriaal voor deze periode, en wel tot het midden van de XVIIe eeuw, toch eerder beperkt. Zelden maakt de plaatselijke geestelijkheid gewag van hervormden; alléén voor het jaar 1595 en verder voor de tijdvakken 1613-1618 en 1637-39 beschikken we over meer concrete gegevens.

Zeker, de zeer bewogen tijden der tachtiger jaren in de XVIe eeuw hebben vele hervormden en ook katholieken tot uitwijken aangezet. Nochtans, een aanmerkelijk aantal protestanten, dat zich weinig of niet gecompromitteerd voelde met de politiek, wachtte thuis rustiger tijden af. Tevens kon men na 1583 ongeveer overal een sterke beweging van bekeringen constateren, terwijl in verschillende plaatsen heimelijke ketter (protestanten) ter kerke gingen en er kwamen biechten¹¹.

Alleen de pastoors van Mater en Schorisse melden in 1595 de aanwezigheid van protestanten binnen hun parochie. In Schorisse wordt een zekere Joos Walraet als hereticus publicus bestempeld. De pastoor van Mater is uitvoeriger in zijn bewoordingen en zegt dat er in zijn parochie nog steeds verschillende protestanten wonen¹².

Einde 1609 verslechterde de toestand aanmerkelijk voor de niet-katholieken in de Zuidelijke Nederlanden. De hervormden zagen zich de toegang tot alle openlijke en burgerlijke ambten geweigerd. Voortaan konden ze volgens de voorschriften van hun godsdienst geen wettig huwelijk meer aangaan; bij testament hadden ze zelfs geen beschikking meer over hun goederen. Gerecht en politie moesten overal, waar het nodig was, het Rooms-Katholieke geloof verdedigen. Leringen verspreiden die tegen het geloof ingaan of soortgelijke vergaderingen bijwonen, zelfs in gesloten kring, was aan iedereen, zowel inwoner van het land als vreemdeling, verboden¹³. Dat er bij momenten werkelijk hardhandig werd opgetreden tegen de protestanten, bewijst een aantekening van de pastoor van Etikhove overduidelijk. Genoemde priester verhaalt hoe er in het jaar 1613 ten huize van Andreas vanden Abeele samenkomsten in beperkte kring (conventicula) plaats hadden. Op Pinksteren van datzelfde jaar werd onder leiding van de deken zo een bijeenkomst opzettelijk gestoord; alle bijbels werden hun toen ontnomen¹⁴.

(11) E. DE MOREAU, *Het Katholiek Herstel in de Zuidelijke Nederlanden*. (Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel VI, 1953, blz. 321).

(12) Deze nota luidt als volgt: « Nescit an omnes confessi sed invenit (sic) plurimos valde heresi infectos et pro talibus semper incolae huius pagi habitus sunt ab hominum memoria » (Dekanaal verslag van 1595, Mater).

(13) *Receuil des ordonnances d'Albrecht et Isabelle*, deel 11, blz. 26-28. A. PASTURE, *Le placard d'hérésie du 31 décembre 1609. Sa portée juridique et son application pendant le règne des Archiducs*. In « *Mélanges d'hist. Ch. Moeller*, » 1919, deel 11, blz. 301-310.

(14) Ziehier de tekst: « Sunt aliae familiae heresi infectae maximae in confiniis iuxta Rothnacum, ubi et conventicula habentes, quod decanus ipso die Pentecostes per loci satellites turbavit, eripiens eos libros hereticos in aedibus Andreas vanden Abeele... » (Dekanaal verslag van 1613, Etikhove).

Gedurende de periode 1613-1618 noteert men opnieuw in verschillende parochies de aanwezigheid van protestanten; andere parochianen worden er van verdacht de hervormde leer aan te hangen. Zelden of nooit duidt men een bepaald aantal aan, soms geeft men wel een paar namen. De parochies Etikhove, Kerkem, Leupegem, Mater, Michelbeke, Nukerke, Schorisse, Sint-Denijs-Boekel, Volkegem en Welden telden toen enkele protestanten. Sommige aantekeningen wijzen op uitwijkig naar Holland, zoals in Kerkem, Nukerke en andere plaatsen¹⁵. Andere nota's tonen aan dat noch de Roomse geestelijkheid, noch de protestanten passief bleven¹⁶.

Eerst in 1638 vinden we dan opnieuw een vermelding in verband met de hervormden en dan nog wel voor Sint-Maria-Horebeke, het huidige protestantse centrum. Toen werden vele inwoners aldaar er van verdacht de protestantse lering aan te hangen¹⁷.

Andere meer precieze gegevens hebben we voor de eerste helft van de XVIIe eeuw niet kunnen vinden.

III. Heropbloei en geleidelijke concentratie : de tweede helft der XVIIe eeuw.

Voor de tweede helft der zeventiende eeuw beschikken we over een uitgebreide en vrij volledige reeks verslagen van dekanale bezoeken. Overigens, gedurende gans deze periode zijn de aantekeningen der plaatselijke geestelijkheid veel uitvoeriger dan vroeger en ze bevatten verder verscheidene zeer interessante nota's.

Wat het aantal nu betreft, welke evolutie tekent er zich dan af gedurende deze tijdspanne? En in welke dorpen constateert men de aanwezigheid van protestanten? Alle kwantitatieve gegevens omstreeks de jaren 1660, 1670, 1680, 1690 en 1700 hebben we voor alle dorpen van de dekenij Ronse verzameld. Meestal duidt men het aantal hervormde families aan; soms geeft men enkele namen. Ook is het woord hereticus (hier : protestant) nu meestal vergezeld van bijvoeglijke naamwoorden als manifestus, occultus, ordinarius, perversus, publicus, pertinax of refractarius. Men mag aannemen dat met de genoteerde getallen telkens een volledig protestants gezin wordt bedoeld; alleen voor de dorpen Etikhove, Mater en Sint-Maria-Horebeke geeft men bijna steeds het aantal paasplichtige protestanten op, dus zowel mannen als vrouwen ouder dan 12 à 14 jaar.

Hier volgt nu een lijst van het aantal protestanse families voor deze verschillende dorpen. Steeds zullen we aanduiden waar men kommunkanten of paasplichtigen bedoelt.

(15) Dekanaal verslag van 1613, Kerkem : « una aut altera familia heretica, abiit quidam in Hollandiam, alii volunt mutare opinionem ».

Nukerke, 1616 : « Jacobus Puerveniet, hereticus cum familia et Petrus Ardenois in Hollandiam secessunt ».

(16) Dekanaal verslag van 1614, Kerkem : « unus hereticus quem pastor aut fugabit aut denuntiabit. »

Kerkem, 1615 : « duae familiae hereticae quae alias student pervertere. »

(17) Dekanaal verslag van 1638, Sint-Maria-Horebeke : « Multi sunt qui rarissime veniunt ad ecclesiam et de heresi suspecti sunt. »

	1660	1670	1680	1690	1700
Borst	—	2	—	—	—
Etikhove	1	aliqui	2 ²¹	80 (kom)	— ²³
Kerkem	2 ¹⁸	3	2	1	1
Kwaremont	2	—	—	—	—
Maarke	2	—	—	—	—
Mater	19 ¹⁹	60 (kom)	49	120 (kom)	— ²⁴
Melden	—	2	—	3	1
Michelbeke	—	3	3 ²²	1	—
Nukerke	—	— ²⁰	1	4	— ²⁵
St.-Blasius-Boekel	—	1	2	1	—
St.-Denijs-Boekel	5	11 (kom)	1	1	2
St.-Korn.-Horebeke	3	5	3	1	—
St.-M.-Horebeke	30 (kom) ¹⁹	32 (kom)	50 (kom)	50 (kom)	29
Volkegem	—	1	—	—	—
Welden	—	6	—	3	—
Zegelsem	—	10 (kom)	1	2	1

Wat stellen we nu vast bij een nader onderzoek van bovenstaande gegevens? Omstreeks 1670 wordt het erg duidelijk dat het protestantisme in de dekenij Ronse opmerkelijk vooruitgegaan is ten opzichte van 1660, en dit zowel wat de verspreiding als het aantal betreft. In 1660 vermeldden acht pastoors de aanwezigheid van hervormden binnen hun parochie. In 1670 stijgt dit cijfer tot 14, om een decenium later terug te zakken tot 10; in 1690 wordt het opnieuw 12 parochies en in 1700 daalt dit cijfer tot op hetzelfde peil als veertig jaar vroeger, namelijk 8.

Kwantitatief gezien neemt het aantal hervormden tussen de jaren 1660 en 1670 vrij snel toe. Vooral omstreeks 1670 moet deze aangroei relatief groot geweest zijn; bepaalde nota's wijzen daarop. Deze toename wordt vooral toegeschreven aan het feit dat de Vlaamse protestanten volledig vrij hun godsdienst konden belijden juist over de Noordergrens in Zeeuws-Vlaanderen, namelijk in Sas-van-Gent²⁶. Na 1670 krijgen we een zekere stagnatie wat het totaal betreft alhoewel de concentratie van hervormden in de dorpen Etikhove, Mater en Sint-Maria-Horebeke steeds

(18) Het betreft hier de families Guilielmus vande Keyle en G. de Temmerman.

(19) Zie bijlage II: naamlijsten.

(20) Men geeft geen bepaald aantal, wel de nota « non pauci occulti heretici ».

(21) Namelijk de families Abraham vande Vyvere en Petrus van Kerckhove.

(22) De families Carolus vanden Bossche, Judocus vander Haegen en Egidius Herregorits.

(23) Alleen de aanmerking: « plurimi heretici... »

(24) De pastoor vermeldt alleen dat het aantal hetzelfde gebleven is en niet toenam (heretici idem, numerus non augmentatur).

(25) Het aantal plaatselijke protestanten is volgens de pastoor verminderd (hereticorum numerus est diminutus).

(26) — Mater, 1670: « Ultra multos tepidos catholicos et vacillantes, sunt 60 percentinaces heretici qui in Sassam excurrunt pro administratione et numero semper accrescentes ».

— Sint-Maria-Horebeke, 1671: « Desunt 32 pertinaces heretici qui numero et audacia crescunt quia libere exercitia heretica exercent in Sasso... »

meer toeneemt. Bij het einde van de XVIIe eeuw mag men aannemen dat bijna alle protestanten in deze streek, op enkele uitzonderingen na, in hoger genoemde drie dorpen verenigd leven. Hun aantal is bij de eeuwwisseling zeker niet toegenomen, integendeel, want zekere aanmerkingen wijzen op een bepaalde uitwijking naar Nederland, andere op de recente bekering van protestanten tot het Rooms-katholicisme ²⁷.

Een probleem waarop tot heden te weinig werd gewezen is het verband dat er steeds bestaan heeft tussen de leden van de « Vlaamse Olijfberg » en hun geloofsgenoten uit Zeeuws-Vlaanderen, inzonderheid met deze van Sas-van-Gent ²⁸. Aan de hand van de door ons verzamelde nota's uit de dekanale verslagen, zullen we nu trachten enkele van deze contacten nader te omlijnen.

Hoger hebben we aangetoond, hoe het de protestanten sinds 1609 onmogelijk was volgens de voorschriften van hun godsdienst een wettig huwelijk te sluiten. Het verdrag van Munster liet de hervormden in het Zuiden nochtans wat vrijer ademen ²⁹. Van omstreeks 1670 af zien we hoe jaarlijks talrijke protestanten uit het Oudenaardse een huwelijksverbintenis aangaan voor een predikant in Sas-van-Gent ³⁰. Ook de Gentse protestanten traden aldaar vanaf 1660 in het huwelijk ³¹. Deze toestand bracht een scherpe reactie teweeg en geraadpleegd door de Raad van Vlaanderen, verklaarde de vorst deze verbintenissen zelfs ongeldig ³². Of dit nu steeds dubbele huwelijken waren, zoals dit veelvuldig voorkwam bij de katholieken van bepaalde dorpen uit het Land van Herve, die

(27) Nukerke, 1699 : « Hereticorum numerus est diminutus, aliqui conversi, aliqui discesserunt ».

— Sint-Maria-Horebeke, 1701 : « Plures heretici discesserunt in Hollandiam, aliqui conversi ».

— Sint-Kornelis-Horebeke, 1701 : « Una familia heretica cuius pater familias discessit in Hollandiam ».

(28) In de vroegste bronnen wordt Sas-van-Gent steeds vertaald door Sassus Gandenses ; van 1672 af gebruikt men echter de vorm Cataracta Gandensis. Volgens het Latijns-Nederlands woordenboek der XVIIe eeuw van C. Kilian heeft cataracta eveneens de betekenis van « sas ». Zie C. KILIAN, *Synonymia Latino-Teutonica*, Antwerpen, 1889, deel 1 ; blz. 147, kol. 1.

(29) E. HUBERT, *Etude sur la condition des Protestants en Belgique...* blz. 63.

(30) — 1670, Sint-Denijs-Boekel ; « 11 pertinaces heretici quorum aliqui hoc anno in Sasso gandensi contraxerunt matrimonium ».

— 1671, Sint-Denijs-Boekel : « Unus contraxit matrimonium in Sasso gandensi ».

— 1672: Sint-Denijs-Boekel : « Desunt 12 pertinaces heretici quorum maxima pars contraxit matrimonium coram hereticis ».

Sint-Maria-Horebeke : « Circiter 30 heretici, plures ex illis contraxerunt in Cataracta gandensi ».

— 1680, Sint-Denijs-Boekel : « Adrianus van Helleputte et ipsius uxor heretica in Cataracta gandensi iuncti ».

Sint-Maria-Horebeke : « Circiter 50 heretici, octo contraxerunt in Cataracta gandensi ».

Zegelsem : « Jaspas Morre rediit ex Seelandia cum una cui ibidem junctus ».

— 1690, Sint-Maria-Horebeke : « 50 heretici, plures inter illos ibidem a nativitate habitantes et contraxerunt matrimonia in Cataracta gandensi coram hereticis ».

— 1695, Nukerke : « Jacobus van Butsel contraxit matrimonium in Hollandia ».

(31) E. HUBERT, *op. cit.*, blz. 64.

(32) E. HUBERT, *op. cit.* blz. 64-65.

deel uitmaakten van de Verenigde Provinciën, hebben we niet kunnen nagaan³³. Immers voor de dorpen Dalhem, Blégny en Olne heeft J. Ruwet duidelijk kunnen vaststellen hoe vele katholieken aldaar pro forma een wettelijk huwelijk aangingen in de protestantse kerk om daarna bij hun geloofsgenoten over de grens, volgens de voorschriften van hun godsdienst opnieuw te huwen³⁴. In verband met de relatie « Vlaamse Olijfberg »—Sas-van-Gent, staan we waarschijnlijk voor eenzelfde verschijnsel. Verder detailonderzoek in die richting kan dit probleem wel verduidelijken.

Niet alleen voor het sluiten van een huwelijksverbintenis maar ook voor de avondmaalviering trekken de hervormden uit het Oudenaardse over de grens. De pastoor van Sint-Maria-Horebeke maakt in 1670 althans een aanmerking in deze zin³⁵.

In een dokument van 1722, van de hand van de pastoor van Mater en uitgegeven door R. Boumans, wordt de bekering van verschillende katholieken tot het protestantisme meestal toegeschreven aan materiële overwegingen³⁶. Wij hebben eveneens kunnen constateren hoe een bepaalde Zacharias Pede, een protestant van Mater, fondsen ontvangt uit het Noorden. Dit geld moest dienen ter ondersteuning van de plaatselijke behoeftige hervormden³⁷.

Terloops weze hier tevens aangestipt dat de protestanten weigeren hun kinderen te laten dopen bij de katholieken : althans één aanmerking in die richting wijst daarop³⁸. Gedurende de XVIIe eeuw schijnt dit probleem zich nog scherper te stellen.

IV. De verdere evolutie gedurende de achttiende eeuw.

Ons bronnenmateriaal is erg beperkt voor gans deze periode. De verslagen der dekanale bezoeken van de dekenij Ronse zijn hoogstwaarschijnlijk verloren gegaan, zoniet, tot hertoe blijven ze onvindbaar. Alléén enkele losse stukken, die dan nog bijna uitsluitend betrekking hebben op de hervormde gemeente van Sint-Maria-Horebeke, hebben we kunnen vinden. Maar hoe beperkt deze gegevens ook zijn, toch geven

(33) Gedurende de laatste wereldoorlog zijn, spijtig genoeg, alle oude registers van de burgerstand van Sas-van-Gent verloren gegaan in de brand, die het provinciaal archief van Zeeland te Middelburg heeft geteisterd. Voor wat de protestantse minderheid van Sint-Maria-Horebeke betreft, zijn er afzonderlijke doopregisters bewaard vanaf 1707, en gegevens over huwelijken eerst vanaf 1740 (Zie Rijksarchief te Gent, fonds burgerstand).

(34) J. RUWET, *op. cit.*, blz. 280.

(35) « Aliqui sunt perversi et publici heretici qui ad suam cenam et ad contrahendum matrimonium excurrunt in Sassam gandensem ». (Dekanaal verslag van Sint-Maria-Horebeke van 1670).

(36) R. BOUMANS, *op. cit.*, blz. 80 en 83.

(37) In het dekanaal verslag van Mater, 1680, lezen we hieromtrent : « Sacharias Pede recipit plures collectas ex Hollandia quas hic pauperibus hereticis distribuit ».

(38) Naast de vermelding van « heretici » volgt een nota van de pastoor : « qui cum sua prole non venit ad baptismum ». (Dekanaal verslag van Melden, anno 1697).

ze een bepaald inzicht bij de verdere evolutie van het protestantisme in het Oudenaardse.

Gedurende de eerste twee decaden van de achttiende eeuw maakt het Calvinisme, kwantitatief gezien, hier wel enige vooruitgang. Deze toename was vooral merkbaar in de dorpen Etikhove, Maarke-Kerkem, Mater, Nukerke en Sint-Maria-Horebeke. Althans twee dokumenten wijzen daarop³⁹. Ook in Melden woonden er in 1716 nog enkele protestanten⁴⁰:

Wat Sint-Maria-Horebeke betreft, zagen we hoger hoe de dorps-pastoor bij de aanvang van de XVIIIe eeuw 29 protestanse families in zijn parochie telde. Zes jaar later, in 1706, vormde de protestantse minderheid er ruim 12 % van de plaatselijke bevolking of 120 in totaal, verdeeld over 25 families⁴¹. In een brief van 26 september 1737, gericht aan het aartsbisdom, geeft de toenmalige pastoor, S. de Souter, een vrij nauwkeurige beschrijving van zijn parochie. Hij geeft ondermeer een gedetailleerd bevolkingscijfer. Zo zien we dat 136, waaronder 76 volwassenen, als « haereticus » of protestant worden aangeduid⁴². Eerst in 1777 vernemen we nog iets over hun aantal, dit bij gelegenheid van het benoemen van een onderpastoor in de parochie. Meer dan 30 protestantse families bewoonden toen het grondgebied van Sint-Maria-Horebeke⁴³.

In 1786 werd in de Zuidelijke Nederlanden een volkstelling gehouden. De wethouders van Sint-Maria-Horebeke telden toen 1413 inwoners waaronder 132 protestanten, terwijl de geestelijkheid hetzelfde jaar aldaar 130 protestanten tussen haar parochianen noteerde. Op het grondgebied van Mater werden slechts 14 van de 2.684 inwoners als hervormd aangezien⁴⁴.

In de overige dorpen van het Oudenaardse, noteerde alleen de parochiale geestelijkheid van Etikhove nog protestanten tussen haar parochianen en wél « 44 calvinitae »⁴⁵. Het geeft er de schijn van dat overal elders de hervormden uitgeweken zijn of zich tot het katholicisme bekeerd hebben.

Deze eerder schaarse gegevens tonen duidelijk aan hoe alleen in Sint-Maria-Horebeke de protestanten in de loop van de 18e eeuw verder stand hielden. Hun aantal bedroeg steeds circa 10 procent van de totale bevol-

(39) R. BOUMANS, *op. cit.*, blz. 79-80.

(40) In een « Responsio ad 20 articulos secundum decretum Archiepiscopi » van 23 november 1716, geeft de pastoor van Melden volgende bijzonderheden in verband met de plaatselijke protestanten: « heretici sunt Petrus Verist, Jan Demenon qui cum Amelberga Blommaert iuncit matrimonium coram ministro heretico invitit pastoribus sexta martii 1707 ». En de nota gaat verder als volgt: « Arnolda Verist, Giselinus Van Helleputte, Petrus Sasangier en Judoca van Leyseele scandalum dant non volunt flectere coram venerabili sacramento ». (R.A.G., Bisdom M 82).

(41) Zie ons artikel « De bevolkingsevolutie in het Land van Schorisse » (Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks, dl. XIII; 1959, blz. 1-46) blz. 18 voetnoot 57.

(42) *Ibidem*, blz. 18, voetnoot 58.

(43) In het Aartsbisshoppelijk Archief te Mechelen (A.A.M.) in een register van uitgaande stukken vonden we dit gegeven (Mechliniensia, reg. 53, f° 121 V°).

(44) C. DE RAMMELAERE, *op. cit.*, blz. 4-5.

(45) A.A.M. bundel Etikhove.

king. Overal elders schijnen de hervormden veld te verliezen; slechts Etikhove en Mater tellen bij het einde van de moderne tijden nog enkele protestanten, zij het dan ook bijna onbeduidende minderheden.

Over verdere contacten met geloofsgenoten uit Zeeuws-Vlaanderen hebben we voor de verdere 18e eeuw niet het minste gegeven kunnen verzamelen. Alléén de aanwezigheid van hervormde predikanten in het Oudenaardse bracht herhaaldelijk moeilijkheden met zich mee⁴⁶. Eerst in 1787 zou een predikant gedurende de helft van het jaar er geduld worden⁴⁷. Een brief van 2 maart 1765 van de hand van pastoor P. de Souter van Sint-Maria-Horebeke, gericht aan de plaatselijke magistraten, leert ons hoe de protestanten aldaar soms maanden wachten op een predikant om hun kinderen te laten dopen⁴⁸.

BESLUIT

Op grond van deze eerder schaarse en eenzijdige documentatie, menen we toch te hebben aangetoond, hoe het protestantisme in het Oudenaardse omstreeks 1570 een vrij grote verspreiding kende. Vooral in dorpen waar de bevolking grotendeels afhankelijk was van de nijverheid, zij het dan ook huisnijverheid, heeft de hervorming een betrekkelijk grote en veelal blijvende invloed gehad. Steeds zijn er bepaalde kernen blijven bestaan. Gedurende de tweede helft der 17^e eeuw is men hier getuige van een ware heropbloei die nochtans leidt tot de concentratie van de hervormden in Sint-Maria-Horebeke, Mater en Etikhove. Op godsdienstig, sociaal en finantieel plan kregen deze mensen veel steun van hun geloofsgenoten uit Zeeuws-Vlaanderen en dan voornamelijk vanuit het Sas-van-Gent. Gedurende de 18e eeuw blijven ruim 10 percent der bevolking van Sint-Maria-Horebeke en een paar minder belangrijke groepen te Etikhove en te Mater de hervorming trouw.

(46) E. HUBERT, *Notes et documents sur l'histoire religieuse des Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle. Une enquête sur l'état religieux de la partie flamande des Pays-Bas en 1723.*

(47) E. HUBERT, *Notes et documents sur l'histoire du Protestantisme à Tournai pendant le XVIIIe s.*, blz. 148.

(48) In deze brief lezen we onder meer: « de gereformeerde laeten hunne kinderen somteyt veele maenden ongedoopt tot de overcomste van hunner minister uyt hollant, ondertusschen stervender sommige sonder doopsel gelyck noch int beginsel van dit jaer... » (R.A.G., Bisdóm, M. 135).

*BIJLAGEN**1. Naamlijsten van Protestanten in 1569¹.*

Berchem	Joannes Buret Joannes Cluterus Petrus van Opzomere Guilielmus Spileer
Etikhove	Adriana vanden Broucke Franciscus vander Donct cum uxore Andrea Lateurs Joannes Haustrate Petrus Haustrate fs. Petri Petrus de Haze Martinus Lammers Judocus van Mallegheem fs. Anthonii Jacobus Mersschart fs. Jacobi Cristina vanden Nieuwenhuysse Jacobus vander Straeten Judocus vande Voorde cum uxore Joanna Schiet- cate
Kerkem ²	Juliana Baets, uxor Godefridi Ceunebrouck Egidius de Caeye Stephanus Cuenebrouck fs. Joanni cum uxore et familia Petrus van Haesevelt cum Jacobi van Brakele uxore
Leupegem	Adrianus vanden Dale Petrus de Mey Joannes de Schoemaker
Maarke	Judocus Gesels Adrianus de Jonghe cum uxore Judocus Schietcatte cum uxore et familia Barbara Serlippens vidua Petrus Stevins cum familia et cum una filia nomine Amelberga Judocus Stevins cum uxore Laurentius van Tiesenake
Mater	Matthias vander Banck fs. Joannes Egidius Boonaert Joannes Boonaert cum familia Matthias Boonaert cum familia Judocus van Cloosteren Arnoldus de Pape cum uxore
Melden	Egidius Eenemyns

(1) Deze naamlijsten werden samengesteld op basis van de gegevens die bevat liggen in een dekaniaal verslag van 1569.

(2) Tegenwoordig vormen de parochies Kerkem en Maarke eenzelfde gemeente.

Nukerke	Maria vanden Abeele Magdalena Aelvoerts uxor Hermes Heycke Walterius van Baesvanck Guilielmus Curthals alias Damnayns cum uxore Joanna Laurens Hermes Heuvick fs. Nicolai Gillis Maecht Danielus vanden Putte Philippus vande Putte Stephanus vande Putte uxor Arnoldi Scuddenatte
Sint-Maria-Horebeke	Petrus vander Banck Adrianus Blommaert Judocus van Erpe Judocus Keestock Judocus Marroye V. Marroye
Zulzeke	Balduinus Ruselant fs. Arnoldi Balduinus de Vits cum familia uxor Joanni Wesemaels uxor Judoci van Wymersch cum familia

2. *Naamlijsten van Protestanten circa 1660.*

1. Mater, 1660. Na de vermelding 19 heretici volgt deze nota :

Non communicaverunt Petrus Walraet
Judocus Pedé
Jeronimus Pedé
Catharina van Hecke
Eligius Pedé
Judocus de Vos fs. Jacobi
Petrus de Vos
Engelbertus Walraedt
Joh. Pedé fs. Jeronimi
Jacobus Cuaeve et plures alii de facto heretici

2. Sint-Maria-Horebeke, 1663. Volgende namen van protestanten worden hier vermeld :

Non communicaverunt Petrus de Pottère cum tota sua familia
V. vanden Daele cum tota sua familia
Rogerius Liets
Jacoba van Cauwenberghe
Jacobus Liets
Adrianus van Helleputte
Petrus Verbanck
S. Taelman
Aegidius vander Banck, omnes manifesti heretici